

Problematyka gatunków obcych w systemach certyfikacji FSC i PEFC

Ewa Referowska-Chodak

Abstrakt: Od początku lat 90. XX w. na świecie rozwija się idea certyfikacji gospodarki leśnej. Promuje ona wielofunkcyjność leśnictwa, a zatem jednoczesne pełnienie przez lasy funkcji ochronnych, produkcyjnych i społecznych. Zasady, kryteria i wskaźniki zawarte w systemach certyfikacji dążą do stworzenia modelowego wzorca gospodarki leśnej, który kładzie duży nacisk na ochronę różnorodności biologicznej na czterech poziomach: genetycznym, gatunkowym, ekosystemowym i krajobrazowym. Dla polskiego leśnictwa obecnie mają znaczenie dwa systemy certyfikacji: FSC oraz PEFC. Oba wspomniane światowe systemy certyfikacji gospodarki leśnej rozpatrują problematykę stosowania gatunków obcych w leśnictwie. W niniejszej publikacji zostanie przedstawiona ewolucja podejścia do tego problemu, a także aktualnie obowiązujące zalecenia, w kontekście międzynarodowego i krajowego prawa ochrony przyrody.

Słowa kluczowe: PEFC, FSC, gatunek obcy, zasady postępowania

Abstract. Alien species issues in FSC and PEFC certification systems.

From the beginning of the nineties of XX c., the idea of certification of forest management is developing around the world. It promotes multifunctional forestry, which means the simultaneity of protective as well as productive and social functions of forests. Principles, guidelines and criteria of certification systems aim at setting a standard of forest management, which lays emphasis on the protection of genetic, species, ecosystem and landscape biological diversity. Two certification systems are currently important for Polish forestry: FSC and PEFC. Both FSC and PEFC forest worldwide certification systems deal with the application of alien species in forestry. This publication presents the evolution in treating the problem as well as rules currently in force, in relations to international and national nature protection law.

Keywords: PEFC, FSC, alien species, code of conduct

Wstęp

Zgodnie z Ustawą o ochronie przyrody (2004) gatunek obcy definiowany jest jako gatunek występujący poza swoim naturalnym zasięgiem w postaci osobników lub zdolnych do przeżycia gamet, zarodników, nasion, jaj lub części osobników, dzięki którym mogą one rozmnażać się (art. 5.1.c).

W przypadku gatunków drzew czy krzewów, pojawienie się obcych (egzotycznych) taksonów w lasach było najczęściej efektem świadomej decyzji człowieka. W przypadku drzew i krzewów wiązało się to z walorami tych gatunków, czy to produkcyjnymi (szybki wzrost,

większe wymiary w stosunku do drzew rodzimych, cenne sortymenty drewna), czy to biocenotycznymi (rekultywacja terenów zdegradowanych, melioracja ubogich siedlisk) (Szwagrzyk 2000, Gazda i Szłaga 2008, Gazda i Fijała 2010). Jednak ich obecność w niektórych przypadkach nie pozostała bez negatywnego wpływu na polską przyrodę, począwszy od degradacji zasobów genowych (np. negatywny wpływ modrzewia japońskiego na modrzewia europejskiego – Otręba i Ferchmin 2007) po zniekształcenia ekosystemów (np. dominacja czeremchy amerykańskiej czy dębu czerwonego w miejsce naturalnych układów przyrodniczych – Szwagrzyk 2000).

Lasy uważane są za najbogatszą i stosunkowo najlepiej zachowaną formację roślinną w Polsce (Denisiuk 1993). Ich różnorodność biologiczna zabezpieczana jest wspólnie poprzez tworzenie różnych form ochrony przyrody (Ustawa 2004), jak również poprzez racjonalną, zrównoważoną gospodarkę leśną (Ustawa 1991). Ta ostatnia – w przypadku Lasów Państwowych – obejmuje 7,07 mln ha lasów (Leśnictwo 2011).

Coraz większe społeczne naciski na to, by efektywnie chronić przyrodę lasów, nawet tych użytkowanych, znajdują swoje odzwierciedlenie między innymi w systemach certyfikacji gospodarki leśnej. Dobrowolne poddawanie się leśników takiej kontroli pozwala na zewnętrzną ocenę jakości prowadzonej gospodarki, w tym podejścia i działań związanych z zabezpieczaniem rodzimej przyrody. Jednym z ocenianych punktów jest postępowanie względem gatunków obcych.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie ewolucji podejścia do problematyki gatunków obcych w gospodarce leśnej, a także aktualnie obowiązujących zaleceń, w kontekście międzynarodowego i krajowego prawa ochrony przyrody oraz stosowanych w praktyce rozstrzygnięć, dwóch współwystępujących w Polsce systemów certyfikacji: FSC (Forest Stewardship Council) oraz PEFC (Programme of the Endorsement of Forest Certification Schemes).

Systemy certyfikacji FSC i PEFC

Organizacja FSC Asociación Civil działa na świecie od 1993 r., popularyzując takie prowadzenie gospodarki leśnej, które równorzędnie uwzględnia aspekty ekonomiczne, społeczne i przyrodnicze lasów i leśnictwa (Sawicka i Knysak 2006). Tym systemem certyfikacji objętych jest obecnie na świecie około 150 mln ha lasów (<http://www.fsc.org>). Główne zasady certyfikacji odnoszą się do: przestrzegania przepisów prawnych i zasad FSC; odpowiedzialności wynikającej z tytułów własności i praw; praw ludności rdzennej; współpracy ze społeczeństwem i praw pracowników; korzyści z lasu; oddziaływania na środowisko; planu urzędzenia; monitorowania i oceny; zachowania lasów o szczególnej wartości; plantacji. Najnowsza polska wersja tych zasad (ze szczegółami) została zatwierdzona w październiku 2010 r. (Zasady 2010), w wyniku prac Związku Stowarzyszeń Grupa Robocza FSC-Polska. Obecnie czeka ona na akredytację międzynarodowej organizacji FSC AC (<http://pl.fsc.org>).

System PEFC funkcjonuje od 1999 r. Początkowo obejmował Europę, z czasem rozprzestrzenił się na inne kontynenty. Opiera się w głównej mierze na Konwencji z Rio de Janeiro o różnorodności biologicznej (1995-2002) oraz na dokumentach Ministerialnych Konferencji Ochrony Lasów w Europie (Oktaba 2008). Certyfikat PEFC przyznany jest obecnie ok. 245 mln ha lasów (<http://www.pefc.org>). Główne zasady certyfikacji odnoszą się do: utrzymania, odpowiedniego wzmocnienia oraz powiększania i podnoszenia wartości zasobów leśnych i ich udziału w globalnym bilansie węgla; zachowania i wzmocnienia zdrowia

i witalności ekosystemów leśnych; utrzymania i wzmocnienia produkcyjnych funkcji lasów; zachowania, ochrony i odpowiedniego wzbogacenia leśnej różnorodności biologicznej; utrzymania i rozszerzenia ochronnych funkcji lasów (zwłaszcza glebo- i wodochronnych); utrzymania i rozwoju innych społeczno-ekonomicznych funkcji lasów. Szczegółowa polska wersja kryteriów i wskaźników trwałego i zrównoważonego zagospodarowania lasów została zatwierdzona w 2005 r. (Polskie Kryteria 2005) przez Radę PEFC Polska. Obecnie trwa proces rewizji krajowych standardów (<http://www.pefc-polska.pl>).

Problematyka gatunków obcych w systemie certyfikacji PEFC

System certyfikacji PEFC nie definiuje bezpośrednio pojęcia „gatunek obcy”. Jednak czyni to pośrednio poprzez stwierdzenie w dokumencie „Polskie Kryteria i Wskaźniki Trwałego i Zrównoważonego Zagospodarowania Lasów dla Potrzeb Certyfikacji Lasów” (Polskie Kryteria 2005), że ustalone kryteria czy wskaźniki uwzględniają polskie prawodawstwo, w tym Ustawę o ochronie przyrody (2004). A zatem za tą ustawą należy przyjąć rozumienie pojęcia gatunku obcego.

Wspomniany dokument (Polskie Kryteria 2005) jest pierwszym stworzonym na potrzeby certyfikacji PEFC gospodarki leśnej w Polsce, nie można więc prześledzić ewolucji podejścia do zagadnienia gatunków obcych. Jakie jest zatem aktualne stanowisko systemu certyfikacji PEFC względem tej problematyki? Otóż zgodnie z zasadą kierunkową „d” w kryterium II, nie mogą mieć miejsca praktyki gospodarcze, polegające na niezgodnym z obowiązującym prawem wprowadzaniu obcych gatunków drzew przy odnawianiu powierzchni leśnych lub zalesianiu. Przepisy Ustawy o ochronie przyrody (2004) zezwalają na wprowadzanie do środowiska obcych gatunków drzew w ramach racjonalnej gospodarki leśnej. Jednak zastrzegają, iż nie mogą to być gatunki, które mogłyby zagrozić rodzimym taksonom lub siedliskom przyrodniczym (art. 120.4). Na aktualnej ministerialnej liście takich gatunków (Rozporządzenie 2011) nie są wymienione żadne rośliny, w tym drzewa, które byłyby stosowane w polskim leśnictwie.

Restrykcyjne podejście do wprowadzania gatunków zagrażających polskiej przyrodzie, przedstawione we wspomnianej ustawie (2004) i rozporządzeniu (2011) jest zbieżne z zasadami systemu certyfikacji PEFC – według zasady kierunkowej „c” w kryterium IV, wprowadzanie gatunków innych, niż rodzime, powinno być stosowane tylko wtedy, kiedy „oszacowano ich wpływ na ekosystem i na genetyczną integralność lokalnego pochodzenia”. W zdaniu tym wprawdzie nie sprecyzowano, czy chodzi tylko o rośliny, czy też o zwierzęta i grzyby, jednak z kontekstu (wcześniejszego zdania tej zasady, odnoszącego się do sztucznych odnowień i zalesień) wynika, że ogranicza się ona raczej do flory. Pozostawia to zatem pewien niedosyt, ze względu na brak kompleksowego ujęcia problemu.

Oprócz prawodawstwa stricte krajowego, system certyfikacji PEFC opiera się także na prawie międzynarodowym, które Polska zobowiązała się przestrzegać. W odniesieniu do problematyki gatunków obcych, Konwencja z Rio o różnorodności biologicznej (1995-2002) zaleca, by każda ze stron, w miarę możliwości i potrzeb, zapobiegała wprowadzaniu, kontrolowała lub tępiła te obce gatunki, które zagrażają ekosystemom, siedliskom lub gatunkom (art. 8h). Kolejna konwencja, na którą powołuje się system certyfikacji PEFC w Polsce, to Konwencja Bońska o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt (2003). W przypadku realnego lub potencjalnego zagrożenia gatunków z I załącznika (np. bielik *Haliaeetus albicilla*, orlik krzykliwy *Aquila clanga*), strony konwencji powinny ściśle kontrolować

wprowadzanie gatunków egzotycznych lub kontrolować bądź eliminować takie gatunki już wprowadzone (art. III.4.c). Nieco łagodniej zostało to sformułowane w odniesieniu do tych gatunków wędrownych z II załącznika (np. europejskie mroczkowate *Vespertilionidae* i podkowcowate *Rhinolophidae*), które zostają objęte dodatkowymi porozumieniami przez część stron konwencji. Otóż te porozumienia – o ile jest to stosowne i możliwe – powinny zapewnić ścisłą kontrolę wprowadzania gatunków egzotycznych lub kontrolę już wprowadzonych gatunków egzotycznych mogących wyrządzić szkodę gatunkom wędrownym, nie wspomniano natomiast o potrzebie eliminacji tego zagrożenia (art. V.5.e). Wreszcie w Konwencji Berneńskiej o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk (1996) figuruje zapis, iż każda ze stron podejmie się ściśle kontrolować introdukowanie gatunków obcych (art. 11.2.b).

A zatem w przedstawionych konwencjach, szczególnie z Rio i Bońskiej, zapisy odnośnie do gatunków obcych są szersze, niż w Ustawie o ochronie przyrody (2004), gdyż wprowadzają element monitoringu i czynnego działania w przypadku wystąpienia zagrożenia. System certyfikacji PEFC nie odnosi się zarówno do kwestii kontroli, jak i do zwalczania gatunków obcych.

Wspomniana zasada kierunkowa „c” w kryterium IV systemu certyfikacji PEFC zwraca także uwagę na „możliwości przystosowawcze” obcego gatunku (do warunków klimatycznych i siedliskowych). Jest to „zdroworozsądkowe” podejście do problemu, nie wynikające z krajowych uwarunkowań prawnych, które odnoszą się tylko do zabezpieczania polskiej przyrody przed elementami mogącymi ją zakłócić.

Tak jak wcześniej wspomniano, polska wersja standardów certyfikacji gospodarki leśnej będzie w najbliższym czasie podlegała rewizji. Podstawę dla niej stanowi obowiązujący od maja 2011 r. dokument „Sustainable Forest Management – Requirements” (PEFC Council 2010). W zapisie odpowiadającym aktualnej polskiej zasadzie kierunkowej „d” w kryterium II nie zostało umieszczone pojęcie gatunku obcego (PEFC Council 2010 – pkt. 5.2.7), a w zapisie dotyczącym aktualnej zasady kierunkowej „c” w kryterium IV stwierdzono możliwość stosowania tylko takich obcych gatunków, których wpływ na rodzime ekosystemy i genetyczne zasoby gatunków został oceniony, a ten negatywny można całkowicie wyeliminować lub zminimalizować (PEFC Council 2010 – pkt. 5.4.5). Aby odpowiednio zabezpieczyć się przed obcymi gatunkami, które mogą stać się inwazyjne, w tej ostatniej kwestii dokument „Sustainable Forest Management – Requirements” (PEFC Council 2010) rekomenduje stosowanie przyjętych przez Konferencję Stron Konwencji z Rio „Guiding principles for the prevention, introduction and mitigation of impacts of alien species that threaten ecosystems, habitats or species” (<http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7197>).

Problematyka gatunków obcych w systemie certyfikacji FSC

Jak już wcześniej wspomniano, najnowsza polska wersja zasad certyfikacji FSC została zatwierdzona w 2010 r. (Zasady 2010). Według informacji Pana Roberta Knysaka (Zarząd Związku Stowarzyszeń „Grupa Roczna FSC-Polska”), poprzednia uchwalona wersja pochodzi z roku 2005 (Zasady 2005), w międzyczasie były wprowadzane poprawki, jednak wersje przejściowe nie mają takiej rangi, jak te zatwierdzone. A zatem na podstawie dwóch wspomnianych dokumentów (Zasady 2005, 2010) można prześledzić ewolucję podejścia do problematyki gatunków obcych w krajowej wersji systemu certyfikacji FSC.

Pierwsza kwestia to definicja gatunku obcego. W starszym dokumencie rozumiany jest

jako „gatunek nierodzący, będący w danym miejscu poza granicami swojego naturalnego zasięgu bądź gatunek nie mający naturalnego zasięgu w Polsce” (Zasady 2005 – Załącznik I). W aktualnych wytycznych przedstawia się definicję gatunku obcego za Ustawą o ochronie przyrody (2004), a zatem „gatunek występujący poza swoim naturalnym zasięgiem w postaci osobników lub zdolnych do przeżycia: gamet, zarodników, nasion, jaj lub części osobników, dzięki którym mogą one rozmnażać się” (Zasady 2010 – Załącznik II). Zatem istota postrzegania gatunku obcego nie zmieniła się, zostały tylko uściślone jego postaci, w których może wystąpić i tak może być traktowany.

Druga kwestia wiąże się z zalecanym przez system certyfikacji FSC sposobem postępowania względem gatunków obcych.

Wskaźnik 6.9.1 odnosi się do możliwości wykorzystywania gatunków obcych w gospodarce leśnej. Pierwsza wersja dokumentu jest pod tym względem restrykcyjna, według niej „gatunki obcego pochodzenia nie są wprowadzane do lasów” (Zasady 2005). Aktualna wersja stwarza większe możliwości w tym zakresie, gdyż dopuszcza wykorzystywanie gatunków obcych „zgodne z obowiązującym prawem”. Jak już wspomniano w poprzednim rozdziale, przepisy Ustawy o ochronie przyrody (2004) zezwalają – w ramach racjonalnej gospodarki leśnej – na wprowadzanie do środowiska obcych gatunków drzew, jednak zastrzegają, iż nie mogą to być gatunki, które mogłyby zagrozić rodzimym taksonom lub siedliskom przyrodniczym (art. 120.4). Wykaz takich gatunków zawarty jest w rozporządzeniu Ministra Środowiska, przy czym nie są w nim wymienione żadne rośliny, w tym drzewa, które byłyby stosowane w polskim leśnictwie (Rozporządzenie 2011). Sformułowanie wskaźnika 6.9.1 obejmuje jednak nie tylko drzewa, jak to jest w przypadku aktualnej polskiej wersji systemu PEFC, ale także pozostałe grupy organizmów (inne rośliny, zwierzęta i grzyby). Przeciwna wprowadzaniu obcych gatunków, zagrażających rodzimej przyrodzie, jest także Konwencja z Rio (1995-2002) o różnorodności biologicznej (art. 8h) i Dyrektywa Siedliskowa (1992 – art. 22b), przy czym ta ostatnia odnosi się do gatunków, które nie są rodzime na terytorium danego państwa członkowskiego Unii Europejskiej. Zgodnie z Komentarzem do zasad FSC (2010), wspomniany zapis z Dyrektywy Siedliskowej (1992) przekłada się na konieczność analizy wpływu wprowadzenia każdego obcego gatunku na chronione rodzime siedliska i gatunki w strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko planu urządzenia lasu. Można mieć jednak wątpliwość, czy nie jest to wymóg zbyt restrykcyjny, skoro Dyrektywa (1992) mówi o nierodzącości gatunku w odniesieniu do terytorium państwa, co jest bliższe pojęciu gatunku egzotycznego (nigdy dawniej nie występującego w granicach danego państwa).

Opisywany współczesny wskaźnik 6.9.1 zawiera jeszcze dodatkowe zastrzeżenia. Otóż zgodne z prawem wykorzystywanie gatunków obcych w leśnictwie musi być jednocześnie „monitorowane tak, aby uniknąć ich negatywnego wpływu na ekosystem leśny” (Zasady 2010). Wspomniany monitoring jest zatem dodatkowym wymogiem w stosunku do zapisów Ustawy o ochronie przyrody (2004), ale jednocześnie wypełnia zapisy Konwencji Berneńskiej o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk (1996 – art. 11.2.b). Natomiast Konwencja z Rio o różnorodności biologicznej (1995-2002 – art. 8h) oraz Konwencja Bońska o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt (2003 – art. III.4.c, art. V.5.e) zalecają taki monitoring tylko w stosunku do gatunków obcych zagrażających rodzimym gatunkom (w tym wędrownym) i ekosystemom. Druga kwestia to unikanie negatywnego wpływu wykorzystywanych gatunków obcych na ekosystemy leśne. Jest

to dodatkowy zapis w stosunku do tych, które są zawarte w Ustawie o ochronie przyrody (2004). W Komentarzu do zasad FSC (2010) interpretuje się to w ten sposób, że w szczególności nie można wprowadzać obcych gatunków do siedlisk w programie Natura 2000, a także tych gatunków, które w danym nadleśnictwie wykazują inwazyjne tendencje. Stwierdzenie z Komentarza (2010) o tym, że gatunek obcy zawsze pogarsza stan ochrony siedliska Natura 2000, nie zawsze jest prawdziwe. Na przykład obecność do 1% nieodnawiających się gatunków obcych geograficznie w borach i lasach bagiennych (siedlisko priorytetowe 91D0) nie wpływa na obniżenie oceny za jeden z kardynalnych wskaźników parametru „Specyficzna struktura i funkcje” tegoż siedliska (Pawlaczyk 2010). Konwencja z Rio (1995-2002), jak i Dyrektywa Siedliskowa (1992), odnoszą się do gatunków zagrażających rodzimej przyrodzie, co w przypadku stosowania w leśnictwie gatunków dopuszczonych prawem krajowym (Ustawa 2004, Rozporządzenie 2011) nie musi mieć miejsca.

Drugi wskaźnik w systemie certyfikacji FSC – 6.9.2 – odnosi się do problemu rozprzestrzeniania się gatunków obcych wprowadzonych w przeszłości, w szczególności tych inwazyjnych. Pierwsza wersja Zasad (2005) zawężała grupę tych gatunków obcych do tzw. gatunków egzotycznych, co do których stwierdzała konieczność monitorowania ich rozprzestrzeniania się i w razie potrzeby – kontroli lub eliminacji. Współczesna wersja Zasad (2010) rozszerza to na pełne pojęcie gatunku obcego, a zatem obejmuje także gatunki krajowe występujące poza granicami naturalnego zasięgu. Asortyment proponowanych działań został rozszerzony o „ograniczenie liczebności” zagrażającego gatunku, a sformułowanie o działaniach „jeżeli to konieczne” zyskało inny wydźwięk w postaci „w miarę możliwości”. Trudno jednak jednoznacznie zinterpretować, czy jest to bardziej wymagające sformułowanie od tego pierwszego. Z jednej strony nie ogranicza potrzeby działań tylko do momentu, kiedy jest to już rzeczywiście konieczne (czyli daje do zrozumienia, że można takie działania podjąć już na wcześniejszym etapie rozprzestrzeniania się gatunku obcego), ale z drugiej strony określenie „w miarę możliwości” pozostawia gospodarzowi lasu pewną swobodę działań (lub ich braku). W Komentarzu do zasad FSC (2010) nie jest to niestety zinterpretowane. Cały opis do wskaźnika 6.9.2 skupia się na problemie inwazyjnych gatunków obcych, również tych występujących w runie. Podaje metody ograniczania rozprzestrzeniania się takich gatunków, natomiast nie odnosi się do rozprzestrzeniania innych, nieinwazyjnych gatunków obcych, nie figurujących w bazie danych Instytutu Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (<http://www.iop.krakow.pl/ias>). Tymczasem, jak już wcześniej wspomniano, zgodnie z zapisami Konwencji z Rio o różnorodności biologicznej (1995-2002 – art. 8h) oraz Konwencji Bońskiej o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt (2003 – art. III.4.c i art. V.5.e), wszelkie gatunki obce zagrażające naturalnym ekosystemom i ich składnikom powinny być eliminowane. Ustawa o ochronie przyrody (2004) nie stwierdza tego bezpośrednio w odniesieniu do gatunków obcych (w tym inwazyjnych), jednak w stosunku do różnych form ochrony przyrody zakłada potrzebę przeciwdziałania zagrożeniom dla przedmiotu ochrony (np. art. 20.2.2, 28.10.5, 29.8.4, 60.1-2).

Trzeci wskaźnik w systemie certyfikacji FSC – 6.9.3 – odnosi się do mikoryzacji sadzonek i jego brzmienie w kolejnych zatwierdzonych dokumentach nie uległo merytorycznej zmianie (Zasady 2005, 2010). Zaleca się zatem, by do wspomnianej mikoryzacji sadzonek stosowano rodzime gatunki grzybów. Według Komentarza do zasad FSC (2010) zapis ten dotyczy zarówno sadzonek produkowanych w szkółkach, jak i wszystkich tych, które są wysadzane w lasach, w tym zakupionych z zewnątrz. Do problemu mikoryzacji sadzonek

rodzimiymi lub obcymi gatunkami grzybów nie odnosi się bezpośrednio ani Ustawa o ochronie przyrody (2004), ani Ustawa o lasach (1991), ani żadna z cytowanych międzynarodowych konwencji (1995-2002, 1996, 2003) czy dyrektyw (1992). Jednak Ustawa o ochronie przyrody (2004) nie zezwala na wprowadzanie do środowiska obcych gatunków grzybów, co należy przyjąć za ostateczną wytyczną do postępowania. Jest to bardziej restrykcyjny zapis, niż w cytowanych konwencjach i dyrektywie, które zalecają unikanie stosowania tylko tych gatunków obcych, które po wprowadzeniu do środowiska będą zagrażały rodzimej przyrodzie.

Dyskusja i podsumowanie

Omawiając problematykę gatunków obcych w leśnictwie należy zacząć od samej definicji takiego gatunku i związanych z tym konsekwencji i wątpliwości. Jak już wcześniej przytoczono, jest to gatunek występujący poza swoim naturalnym zasięgiem w postaci osobników lub zdolnych do przeżycia propagul, dzięki którym mogą one rozmnażać się (Ustawa 2004 – art. 5.1.c). Podstawowa wątpliwość wiąże się z określeniem „poza swoim naturalnym zasięgiem”. Należy bowiem zauważyć, że w sposób naturalny te zasięgi – niegdyś ustalone – mogą się przesuwać, choćby pod wpływem zmian klimatu. Zatem w niektórych przypadkach może być trudno jednoznacznie stwierdzić, czy dany gatunek w danym miejscu jest obcy, czy nie. Dotyczy to w szczególności gatunków rodzimych, występujących tylko w pewnej części kraju.

Oba opisane systemy certyfikacji FSC i PEFC odnoszą się do problematyki gatunków obcych w lasach, przy czym aktualne zapisy w dokumentach PEFC skupiają się głównie na zasadach wprowadzania takich gatunków, zaś w FSC – zarówno w przeszłości, jak i obecnie – także na postępowaniu względem tych dawniej wprowadzonych, w tym inwazyjnych.

Jak już wcześniej wspomniano, Ustawa o ochronie przyrody (2004 – Art. 120.4) zezwala na stosowanie w gospodarce leśnej obcych gatunków drzew, pod warunkiem, że nie zagrażą rodzimym gatunkom i ekosystemom. Za takie gatunki uchodzą w polskim leśnictwie dąglezja zielona i sosna czarna (Zasady 2003 – §43.4, Zasady 2011 – Tab. 3). Pierwszy z wymienionych gatunków proponowano także do zakładania upraw plantacyjnych (Zasady 2003 – §130.1.b, Zasady 2011 – §56.3), obecnie – z gatunków obcych – dopuszczono do tego również robinie akacjową (Zasady 2011 – §56.3). Należy jednak zauważyć, że ten ostatni gatunek figuruje jednocześnie w bazie danych „Gatunki obce w Polsce” jako inwazyjny (<http://www.iop.krakow.pl/ias>). W obecnie obowiązujących Zasadach hodowli lasu (2011) zapisano także możliwość wprowadzania gatunków introdukowanych (o wyselekcjonowanej bazie nasiennej) w drzewostanach znajdujących się pod silnym wpływem przemysłu bądź zlokalizowanych w granicach miast (Zasady 2011 – §60.4).

System certyfikacji FSC zwraca uwagę na potrzebę czynnych działań w odniesieniu do gatunków obcych, w szczególności inwazyjnych. W polskim leśnictwie regulują to wewnętrzne przepisy w postaci m.in. zasad hodowli lasu. W wydaniu obowiązującym w latach 2003-2011 (Zasady 2003) jednym z celów gospodarki nasiennej było wyeliminowanie z udziału w reprodukcji lasu nasion drzew i krzewów obcych gatunków lub obcych pochodzeń (poza wspomnianą dąglezją zieloną i sosną czarną – §43.4). W aktualnych wytycznych (Zasady 2011) nie wspomina się o takich działaniach, uwaga skupiona jest na zabezpieczeniu zasobów rodzimych gatunków (§16.1.c-d). Podobnie, w przypadku drzewostanów złożonych z gatunków introdukowanych, jak sosna Banksa, sosna smołowa, modrzew japoński,

dąb czerwony i jedlica sina, wspomniane starsze Zasady (2003) stwierdzały możliwość ich użytkowania zrębami zupełnymi (§83.2), w odróżnieniu od ogólnej przyjętej zasady ograniczania stosowania tego typu rębni. Aktualne Zasady (2011) nie wymieniają drzewostanów gatunków obcych wśród tych, dla których zastosowanie mają rębnie zupełne (§31.3). Kolejnym działaniem związanym z obecnością gatunków obcych było usuwanie ich spontanicznie pojawiających się egzemplarzy w zalesieniach gruntów porolnych, zalecane przez poprzednie Zasady hodowli lasu (2003 – §118.1). Aktualny dokument (Zasady 2011) nie zawiera takiego zapisu. Wprawdzie w zestawionych przykładowych składach gatunkowych zalesień (tab. 7) nie są bezpośrednio wymienione żadne gatunki introdukowane, jednak jest pozostawiona pewna dowolność gatunków pod hasłem „i in.”.

Czy obecność obcych gatunków rzeczywiście jest problemem?

Szacuje się, że w skali świata spośród gatunków introdukowanych ok. 1% staje się inwazyjnymi, problematycznymi dla rodzimej przyrody (Solarz 2012). W świecie roślin drzewiastych jest to około kilku procent (Gazda 2003). Jednak w przypadku obcych gatunków zwierząt w Polsce, problem ten dotyczy aż 40% zinwentaryzowanych taksonów (Głowaciński et al. red. 2008).

Jak dotąd nie są w pełni poznane okoliczności nabywania przez gatunki inwazyjnych właściwości (Gazda 2003). W przypadku roślin drzewiastych, jako przykładowe czynniki wymienia się adaptację genetyczną, cykliczne zaburzenia albo powstanie specyficznej kombinacji warunków środowiska, brak oporu środowiska, pionierski charakter gatunku, w tym jego wysoki wydatek reprodukcyjny, szeroką amplitudę ekologiczną, rozmnażanie wegetatywne, globalne zmiany klimatu (Szwagrzyk 2000, Gazda 2003, Gazda i Szłaga 2008). Z drugiej strony – w różnych regionach świata – stwierdzana podatność samego ekosystemu na inwazję obcych gatunków uzależniona była między innymi od antropopresji, przzerwania zwarcia okapu drzewostanu, ograniczenia pożarów, zmiany reżimu wodnego (osuszenia) czy wprowadzenia obcych gatunków roślinożernych zwierząt (Gazda 2003). Jednak przyczyny większej lub mniejszej podatności ekosystemów na procesy inwazji nie zostały jeszcze w pełni wyjaśnione (Gazda i Szłaga 2008).

Obecność obcych elementów w ekosystemach leśnych może spowodować, że nie będą one w stanie samoregenerować się w sytuacji wystąpienia zaburzenia. Jest to szczególnie prawdopodobne w ekosystemach znacznie przekształconych przez człowieka, co – jak już wcześniej wspomniano – może sprzyjać spontanicznemu rozprzestrzenianiu się gatunków obcych (Gazda i Fijała 2010). Efektem przybrania inwazyjnego charakteru przez gatunki obce jest degradacja naturalnych ekosystemów – m.in. wypieranie rodzimej dendroflory, przeobrażanie składu gatunkowego zbiorowisk, przekształcenie warunków glebowych i tworzenie nowych taksonów wskutek krzyżowania z gatunkami rodzimymi (Otręba i Ferchmin 2007). Globalna skala opisanego zjawiska jest na tyle duża, że stała się powodem uznania wprowadzania gatunków obcych do naturalnych siedlisk jako drugiego pod względem istotności (po przekształceniu takich siedlisk) destrukcyjnego oddziaływania człowieka na ekosystem (Szwagrzyk 2000). Dlatego w przypadku gatunków roślin drzewiastych, jako stosunkowo bezpieczne rozwiązanie, godzące różne potrzeby i interesy, postuluje się zakładanie plantacji gatunków obcych na żyzniejszych gruntach porolnych, a unikanie wprowadzania tych gatunków do lasów (Szwagrzyk 2000).

W warunkach polskich lasów, inwazyjne właściwości przejawiają (choć czasem tylko lokalnie) m.in. dąb czerwony *Quercus rubra* (m.in. Chmura 2004, Otręba i Ferchmin 2007,

Gazda i Szlaga 2008, Gazda i Fijała 2010, Solarz 2012, <http://www.iop.krakow.pl/ias>), czeremcha amerykańska *Padus serotina* (m.in. Szwagrzyk 2000, Zasady 2003 – §83.2, Chmura 2004, Otręba i Ferchmin 2007, Gazda i Szlaga 2008, Gazda i Fijała 2010, Solarz 2012, <http://www.iop.krakow.pl/ias>), robinia akacja *Robinia pseudoacacia* (Zasady 2003 – §83.2, Chmura 2004, Otręba i Ferchmin 2007, Gazda i Szlaga 2008, Solarz 2012, <http://www.iop.krakow.pl/ias>), klon jesionolistny *Acer negundo* (Zasady 2003 – §83.2, Otręba i Ferchmin 2007, <http://www.iop.krakow.pl/ias>), a ze świata zwierząt jelen sika *Cervus nippon* (Głowaciński et al. red. 2008, <http://www.iop.krakow.pl/ias>), szop pracz *Procyon lotor* (Głowaciński et al. red. 2008, <http://www.iop.krakow.pl/ias>) i jenot *Nyctereutes procyonoides* (Głowaciński et al. red. 2008, <http://www.iop.krakow.pl/ias>). Spośród wymienionych, na liście Ministra Środowiska roślin i zwierząt, które w przypadku uwolnienia do środowiska przyrodniczego mogą zagrozić gatunkom rodzimym lub siedliskom przyrodniczym (Rozporządzenie 2011) znalazły się jelen sika i szop pracz.

Zgodnie z Global Invasive Species Programme Toolkit oraz European Strategy on Invasive Alien Species, które opierają się na Konwencji z Rio o różnorodności biologicznej (1995-2002), względem inwazyjnych gatunków obcych powinno być wdrożone trzystopniowe podejście: 1) zapobieganie, 2) wczesne wykrywanie i szybkie usuwanie gatunków obcych, 3) izolacja i długoterminowe działania kontrolne. Decyzje na każdym z tych etapów powinny być podejmowane w oparciu o wiedzę na temat aktualnego zagrożenia generowanego przez dany gatunek, możliwość przewidzenia jego zachowania w przyszłości oraz dane o kosztach i efektywności jego usuwania, izolacji i kontroli. Wraz ze zwalczaniem inwazyjnych gatunków obcych powinna być prowadzona restytucja naturalnej różnorodności biologicznej (Mędrzycki et al. 2007).

Na tle większości krajów europejskich, sytuacja polskich lasów przynajmniej pod względem obecności obcych gatunków drzew jest jeszcze korzystna (Szwagrzyk 2000). Aby uniknąć w przyszłości problemów z utratą rodzimej różnorodności biologicznej, a także w odpowiedzi na liczne międzynarodowe dokumenty oceniające wpływ gatunków obcych i ostrzegające przed negatywnymi skutkami ich introdukcji, systemy certyfikacji gospodarki leśnej FSC i PEFC zalecają szczególną ostrożność w ich wprowadzaniu, a system certyfikacji FSC zwraca także uwagę na monitorowanie ich rozprzestrzeniania oraz podejmowanie działań ograniczających ich inwazję. Mimo że poddawanie się certyfikacjom jest dobrowolne, a zatem niekonieczne, to ze względu na rosnącą presję społeczeństwa wywieraną na leśników w odniesieniu do ochrony przyrody polskich lasów, większość zarządców lasów na gruntach Skarbu Państwa takie certyfikaty (FSC, PEFC) już uzyskała. Wspólne kreowanie (okresowe rewidowanie) zasad systemów certyfikacji przez różne grupy interesu (społeczne, gospodarcze i przyrodnicze) pozwala mieć nadzieję na uzyskanie w kwestiach użytkowania gatunków obcych konsensusu, który pozytywnie wpłynie na stan i bezpieczeństwo polskich lasów.

Literatura

- Chmura D. 2004. Penetration and naturalisation of invasive alien species (neophytes) in woodlands of the silesian upland (Southern Poland). *Nature Conservation*, 60: 3-11.
- Denisiuk Z. 1993. Problemy ochrony przyrody na obszarach leśnych. *Chrońmy Przyr. ojcz.* 49: 5-13.
- Dyrektiva Siedliskowa. 1992. Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory. *Dz.U. L 206* (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L0043:20070101:PL:PDF>)

- Gazda A. 2003. Rośliny drzewiaste jako gatunki inwazyjne. *Sylwan* 147.3: 65-70.
- Gazda A., Fijała M. 2010. Obce gatunki drzewiaste w południowym kompleksie Puszczy Niepołomickiej. *Sylwan* 154.5: 333-340.
- Gazda A., Szlaga A. 2008. Obce gatunki drzewiaste w północnym kompleksie Puszczy Niepołomickiej. *Sylwan* 152.4: 58-67.
- Głowaciński Z., Okarma H., Pawłowski J., Solarz W. (red.) 2008. Księga gatunków obcych inwazyjnych w faunie Polski. Wyd. internetowe Instytutu Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, <http://www.iop.krakow.pl/gatunkiobce/default.asp?nazwa=default&ję=pl> [data dostępu: 03.03.2012].
- Komentarz do zasad FSC. 2010. Zasady, Kryteria i Wskaźniki Dobrej Gospodarki Leśnej w Polsce – komentarz do dokumentu. Związek Stowarzyszeń „Grupa Robocza FSC-Polska”, <http://pl.fsc.org> [data dostępu: 03.03.2012]
- Konwencja Berneńska. 1996. Konwencja o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk. Dz.U. Nr 1996.58.263-264.
- Konwencja Bońska. 2003. Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt. Dz.U. Nr 2003.2.17.
- Konwencja z Rio de Janeiro. 1995-2002. Konwencja o różnorodności biologicznej. Dz.U. Nr 1995.118.565, Dz.U. Nr 2002.184.1532.
- Leśnictwo 2011 (rocznik statystyczny). Wyd. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 35.
- Mędrzycki P., Otręba A., Pabjanek P., Bryś K., Panufnik-Mędrzycka D., Gwiazda S., Anczarska J. 2007. Badania rozmieszczenia i liczebności drzewiastych inwazyjnych gatunków obcych (IGO) a czynna ochrona zagrożonych ekosystemów leśnych w Kampinoskim Parku Narodowym. [W:] D. Anderwald (red.) Siedliska i gatunki wskaźnikowe w lasach, cz. 1. *Studia i Materiały CEPL 2/3 (16): 245-253.*
- Oktaba J. 2008. Certyfikacja gospodarki leśnej w systemie PEFC. [W:] Certyfikacja gospodarki leśnej w systemie PEFC (Zarząd Główny SITLID). Wyd. „Świat”, Warszawa, 13-26.
- Otręba A., Ferchmin M. 2007. Obce gatunki drzew miarą przekształcenia przyrody Kampinoskiego Parku Narodowego. [W:] D. Anderwald (red.) Siedliska i gatunki wskaźnikowe w lasach, cz. 1. *Studia i Materiały CEPL 2/3 (16): 234-244.*
- Pawlaczyk P. 2010. Bory i lasy bagienne. [W:] W. Mróz (red.) Monitoring siedlisk przyrodniczych. Przewodnik metodyczny. Część I. Wyd. GIOŚ, Warszawa, 216-235.
- PEFC Council. 2010. Sustainable Forest Management – Requirements. <http://www.pefc.org> [data dostępu: 03.03.2012].
- Polskie Kryteria i Wskaźniki Trwałego i Zrównoważonego Zagospodarowania Lasów dla Potrzeb Certyfikacji Lasów. 2005. Dokument nr 4, Rada PEFC Polska, Warszawa, www.pefc-polska.pl [data dostępu: 03.03.2012]
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 września 2011 r. w sprawie listy roślin i zwierząt gatunków obcych, które w przypadku uwolnienia do środowiska przyrodniczego mogą zagrozić gatunkom rodzimym lub siedliskom przyrodniczym. Dz. U. Nr 2011.210.1260.
- Sawicka J., Knysak R. 2006. Certyfikacja Dobrej Gospodarki Leśnej. System Forest Stewardship Council. Wyd. Związek Stowarzyszeń „Grupa Robocza FSC-Polska”, (www.fsc.pl).
- Solarz W. 2012. Gatunki obce i inwazyjne. *Las Polski* 6: 20-21.
- Szwagrzyk J. 2000. Potencjalne korzyści i zagrożenia związane z wprowadzaniem do lasów obcych gatunków drzew. *Sylwan* 144.2: 99-106.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. Dz.U. Nr 1991.101.444 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. Nr 2004.92.880 z późn. zm.
- Zasady hodowli lasu. 2003. Wyd. ORWLP w Bedoniu, Warszawa.
- Zasady hodowli lasu. 2011. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Zasady, Kryteria i Wskaźniki Dobrej Gospodarki Leśnej w Polsce. 2005. Związek Stowarzyszeń „Grupa Robocza FSC-Polska”.
- Zasady, Kryteria i Wskaźniki Dobrej Gospodarki Leśnej w Polsce. 2010. Związek Stowarzyszeń „Grupa Robocza FSC-Polska”, <http://pl.fsc.org> [data dostępu: 03.03.2012]
- <http://pl.fsc.org> [data dostępu: 03.03.2012] – strona internetowa systemu certyfikacji FSC Polska.
- <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7197> [data dostępu: 03.03.2012] – strona internetowa Konwencji

z Rio, zawierająca „Guiding principles for the prevention, introduction and mitigation of impacts of alien species that threaten ecosystems, habitats or species”.

<http://www.fsc.org> [data dostępu: 03.03.2012] – międzynarodowa strona internetowa systemu certyfikacji FSC.

<http://www.iop.krakow.pl/ias> [data dostępu: 03.03.2012] – strona internetowa IOP PAN zawierająca bazę danych inwazyjnych gatunków obcych w Polsce.

<http://www.pefc.org> [data dostępu: 03.03.2012] – międzynarodowa strona internetowa systemu certyfikacji PEFC.

<http://www.pefc-polska.pl> [data dostępu: 03.03.2012] – strona internetowa systemu certyfikacji PEFC Polska.

Ewa Referowska-Chodak
Katedra Ochrony Lasu i Ekologii
SGGW w Warszawie
echodak@wl.sggw.pl